

NORBERT ELIAS'IN İLİŞKİSEL SOSYOLOJİK YAKLAŞIMI ÜZERİNE

Ayhan BİLGİN*

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı öncelikle 1990'lı yıllarda gelişmeye başlayan ilişkisel sosyoloji ve sosyal bilim yaklaşımı ile Norbert Elias'ın ileri sürdüğü ilişkisel sosyolojik yaklaşımı ilişkilendirmektir. Bu amaçla çalışma, önce ilişkisel sosyolojik yaklaşımı ana hatları ile ele almıştır. Burada beliren temel eleştiri sosyal olguların tözcü ve statik bir kavrayışla ele alınmasıdır. Sosyal olgular ilişkisel bir varoluşa sahiptir ve ancak ilişkisel ve süreçsel kavram ve analiz modelleri yoluyla anlaşılabilir. Bu tartışma ana hatları ile ele alındıktan sonra Norbert Elias'ın ileri sürdüğü temel kavramlar bu ilişkisel yaklaşım bağlamında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda karşılıklı bağımlılık, eklemleme ve figürasyon gibi temel kavramlar Eliascı ilişkisel analizin temel parçaları olarak belirmiştir. Elias'ın bu ilişkisel analiz çerçevesi temelde tözcü ve statik sosyal analizleri aşmaya dönüktür. Birey ve toplum ilişkisi bağlamında Elias ikili karşıtıklara (birey-toplum, aktör-yapı, mikro-makro gibi) düşmeden karşılıklı bağımlılık ilişkilerini ve bunlara dayalı etkileşim süreçlerini temel almıştır. Bu şekilde Elias'ın ilişkisel sosyolojinin temel argümanlarıyla uyumlu bir ilişkisel çerçeve ortaya koyduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Norbert Elias, İlişkisel Sosyoloji, Figürasyon, Karşılıklı Bağımlılık, Eklemleme

ON THE RELATIONAL SOCIOLOGICAL APPROACH OF NORBERT ELIAS

ABSTRACT

The main purpose of this study is to relate the relational sociology and social science approach, which started to develop in the 1990s, with the relational sociological approach put forward by Norbert Elias. For this purpose, the study first discussed the relational sociological approach with its main lines. The main criticism that appears here is that social facts are handled with a substantial and static understanding. Social phenomena have a relational ontology and can only be understood through relational and process-oriented concepts and models of analysis. After discussing this approach with its main lines, the basic concepts put forward by Norbert Elias are evaluated in the context of this relational approach. In this context, basic concepts such as interdependence, integration and figuration emerged as essential parts of Eliasian relational analysis. This relational analysis framework of Elias is basically oriented towards overcoming substantial and static social analyses. In the context of the relationship between the individual and society, Elias takes the interdependence relations and interaction processes based on them as a basis without falling into binary oppositions. In this way, it was seen that Elias presented a relational framework compatible with the basic arguments of relational sociology.

Keywords: Norbert Elias, Relational Sociology, Figuration, Interdependence, Integration

Giriş

Bu makale, Norbert Elias'ın temel eserlerinden hareketle ilişkisel sosyoloji ve sosyal bilimler tartışmasına muhtemel katkısını irdelemeyi hedeflemektedir. Elias, "Medeniyet Süreci", "Saray Toplumu", "Sosyoloji Nedir" ve "Bireyler Toplumu" gibi temel eserlerinde birey ve toplum kavram ve kavrayışlarını ele alarak bu ilişkiye dair tözcü ve statik yaklaşımların eleştirisini

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 20.07.2023; Yayına Kabul Tarihi: 14.09.2023

* Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8193-2712, E-Posta: ayhanbilgin@artvin.edu.tr

sunmuştur. Bu çalışmalarda Norbert Elias, klasik sosyoloji geleneğinden bir kopuşu ifade edeceğesine, birey ve toplum ilişkisinin sistematik bir şekilde ilişki bir temele oturtulmasını sağlayan bir dizi kavram ve yaklaşım ileri sürmüştür. Elias bu temel çalışmalarında sosyal bilimlerde veya özel olarak sosyoloji disiplini ve gündelik dil ve düşünme biçimlerinde yaygın bir şekilde var olduğunu düşündüğü (t)özcü ve şeyleştirici yaklaşımların eleştirisini sunmaktadır. Elias bu eleştiri ilişki ve süreç-odaklı bir analize izin verdiğini düşündüğü bir takım temel kavramlar üzerinden geliştirmiştir. Bu bağlamda “karşılıklı bağımlılık” (Interdependenz), eklemleme (Verflechtung), ve “Figürasyon” (Figuration) gibi temel kavramlar yoluyla birey ve toplumu (veya sosyal olanı) karşılıklı ilişki içinde oluşan ve gelişen tözsel olmayan dinamik varlıklar olarak analiz etmeye çalışmıştır.

Çalışma bu bağlamda ilk önce başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerde 1990’lı yıllarda tartışmaya açılan ilişki sosyal bilim paradigması üzerinde durmaktadır. Yapısalcı ağ teorilerinin kültürel teorilere açılmasıyla başlayan ilişki tartışma daha sonra gittikçe genişleyerek bazı araştırmacılara göre paradigmatik bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Burada Eliascı eleştiriye yakın bir şekilde mevcut teori ve yaklaşımlarda sosyal olguların tözcü ve durağan bir şekilde ele alınması eleştirilerek sosyal olguların ilişki bağlamında teorik-epistemolojik ve metodolojik yeniden inşası çabalanmaktadır. Çalışma özellikle bu ilişki paradigmanın temel gelişimi ve eleştiri noktalarını ele almaya hedeflemektedir. Bu temel eleştiri ve tartışma biçimleri vurgulandıktan sonra Norbert Elias’ın ilişki sosyolojik bir yaklaşımı geliştirme amacıyla ileri sürdüğü kavram ve modeller ele alınarak ilişki tartışmayla olan bağlantıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda özellikle karşılıklı bağımlılık, eklemleme ve figürasyon gibi temel kavramlar tartışılarak birey ve toplum ilişkisine dair nasıl bir ilişki yaklaşım önerdiği tartışılmıştır. Sunulan analiz özellikle Elias’ın geliştirdiği bu temel kavramların günümüz ilişki sosyoloji ve sosyal bilim tartışmalarıyla olan ilişkisine odaklanacaktır.

Sosyal Bilimlerde İlişki Eleştiri Yaklaşım

Sosyal bilimlerde ilişki eleştiri yaklaşımlar sosyoloji disiplini başta olmak üzere sosyal bilimler içerisinde bireysellik ve kolektivist-yapısalcılık arasında yaşanan teorik ve metodolojik tartışmanın 1990’lı yıllarda paradigmatik bir karakter (relational turn) kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar sosyal açıklarken ne bireylerden, onların istek, ihtiyaç ve kararlarından ne de normatif bir şekilde altı doldurulan yapılar, beklentiler veya verili toplumsal koşullardan hareket eder. İlişki eleştiri yaklaşımın çıkış noktasını daha çok ilişki örüntüleri, ilişki örüntüleri, ağ yapıları ve dinamikleri oluşturmaktadır (Häußling 2010, s. 63).

Birçok araştırmacı bugün halen oluşum içerisinde bulunan bu paradigmatik dönüşümün (relational turn) sosyal ağ teorisi (Social Network Analysis¹) içerisinde yaşanan temel tartışmadan hareketle ortaya çıktığını fakat bu temel yaklaşımla da sınırlı tutulamayacağına dikkat çekmektedirler (Fuhse vd. 2010; Mische 2011). İlişki eleştiri paradigmayı 1990’lı yıllarda yapısalcı sosyal ağ teorilerinin içinde yaşanan tartışmalar ve sonrasında bu tartışmaların “New York School” merkezli bir şekilde farklı araştırmacıları da içine alarak genişlemesiyle ortaya çıkan bir temel yönelim olarak görmek gerekir. Bu tartışmaların içerisinde yer alan iki önemli

¹ Sosyal ağ teorisi ve analiz geleneği sosyoloji içerisinde 1940’lı yıllarda araştırma alanı olarak kurulan sosyometri çalışmalarına kadar geri götürülebilir. Fakat esas sistematik kuruluşu 1960’lı yılların ortalarında Harvard Üniversitesi Sosyoloji bölümünde çalışan Harrison White’in öncülüğünde gerçekleştirilen çalışmalarla gerçekleşmiştir. Sosyal ağ teorisinin kuruluşu ve temel yönelimi hakkında bkz. Raab 2010, s. 29-37.

ilişkiselci araştırmacı olarak Emirbayer ve Godwin (1994) ağ teorisinin kendi tarihsel araştırma pratiği içerisinde “yapısal belirlenimci”, “yapısal araçsalci” ve son olarak “yapısal inşacı” gibi üç temel teorik yaklaşımın varlığını ileri sürerek son yaklaşımın gelecek vaat eden ilişkiselci bir paradigmayı temsil ettiğini vurgularlar. Buna göre yapısal inşacı yönelim sosyal yapıları beşeri faillik (agency) ve kültürel ve tarihsel faktörlerle ilişkilendirmesiyle diğer iki yaklaşımdan farklılaşırlar.

Yapısalci ağ teorileri (Social Network Analysis) içerisinde yaşanan esas kırılmanın bu yaklaşımın en önemli temsilcilerinden olan Harrison White'ın yapısalci yönelimi kültürelci bir perspektife açmasıyla gerçekleşmiştir. Sosyal ağ teorileri uzun araştırma geleneği içerisinde formel-yapısalci bir karaktere sahip olmuş ve ancak Harrison White'ın 1992 yılında yayımlanan “*Identity and Control*” çalışmasıyla beraber kültürelci bir perspektif sosyal ağ teorisi içerisine dâhil edilmeye başlanmıştır. Burada özellikle sosyolojik ağ teorilerinin klasik yapısalcılığından farklı olarak sosyal ağların oluşumu ve sürdürülmesinde yapısal ve kültürel elementlerin birlikte kurucu unsurlar olarak görülmeye ve analiz edilmeye başlandığı görülmektedir (Fuhse ve Müttel 2010: 7-8). Buna göre sosyal ilişkiler çeşitli ağ yapıları ortaya çıkarırlar ve ağları oluşturan bu ilişkiler aynı zamanda kültürel kabuller ve yorumlamalara dayalıdır. Bu şekilde sosyal ağların inşası ve dinamik gelişimine dair sorular kültürelci bir perspektifle ele alınmaya başlanarak anlatıların, dilin ve söylemlerin rolü üzerine çalışmalar yapılmıştır. Sosyal ağ teorisi içerisinde gelişen bu temel eğilimler 1990'lı yıllarda özellikle sosyoloji ve daha geniş bağlamda sosyal bilimler içerisinde araştırma konusu olan sosyal gerçekliğin ilişkisel doğası ve kuruluşuna odaklanan teorik, epistemolojik ve metodolojik yeni tartışmalara (özellikle New York School merkezli) ve sorgulamalara neden olmuş ve genişleyerek ilişkisel yaklaşımın (veya bazı araştırmacılara göre paradigmanın) temelleri atılmıştır. Bu yönde bir temeli atan ilk çalışma Mustafa Emirbayer'in “Manifesto for a Relational Sociology” (1997) adlı makalesiyle olmuştur. Emirbayer burada sosyal bilimler ve sosyolojik araştırma içerisinde temel varsayımları itibarıyla ilişkiselci ve (t)özcü yaklaşımlar şeklinde temel bir ayrımın varlığını ileri sürer. Ona göre bir yanda varlıksal birlikler veya tözlerin öncel kabulü üzerine kurulu olan ve bunların araştırmaların temel çıkış noktasını oluşturduğu sosyal araştırma gelenekleri (metodolojik bireycilik, rasyonel tercih ve oyun teorileri, etkileşimci ve norm temelli teoriler ve ayrıca hâkim istatistikî değişkenler merkezli çalışmalar) vardır. Diğer yanda ise izole ve sabit birimleri veya varlıkları (entity) ret eden ve ilişkisel dinamiklerin öncelliğini vurgulayan süreçsel bir yaklaşım söz konusudur. İlişkiselci yaklaşım tözcü veya öncel, kendi başına hareket veya öz-eylemde bulunabilen sosyal varlıklar veya birlikler (entity) düşüncesinden hareket etmez ve başlangıç noktası olarak ilişkileri temel alan “transaksiyonel” süreçleri (interaksiyondan ziyade transaksyon) temel analiz birimi haline getirmelidir (Emirbayer 2012, s. 26-35).

Emirbayer bahsi geçen çalışmada tözcü yaklaşımların karşısında ilişkisel paradigmayı teşkil edebilecek birçok öncel araştırmacı ve yaklaşımları tartışarak transaksyon kavramı etrafında ilişki ve süreçler odaklı bir sosyal araştırma yaklaşımının genel çerçevesini oluşturmaya çalışmıştır. Emirbayer verili varlıklar veya tözlerden hareket etmek yerine varlıkları oluşturan ilişki ve süreçleri değişik birçok kavramın (özgürlük, güç, eşitlik, faillik gibi) ve farklı analiz düzeylerinin (makro, mezo ve mikro düzeyler gibi) transaksiyonel bir şekilde yeniden ele alınmasını tartışmış ve böyle bir yönelimin araştırma teknikleri ve muhtemel sorun alanları üzerinde durmuştur. Emirbayer sosyal ağ yaklaşımlarının önemine değinmiş fakat ilişkiselci paradigmanın kaynaklarının çok çeşitli olduğunu vurgulamıştır. Böylece ilişkiselci yaklaşımın temel çaba-

larından birisinin daha önceki araştırmacılar da örtük veya açık bir şekilde var olan ilişki sel ana lizin izlerini sürmek ve bunları sistematik bir şekilde işlemek oldu ğu ileri sürülmüştür. Bunu takip eden bir ilişki sel araştırmacı için sosyal bilimlerde ilişki sel düşünme yeni bir şey değildir. Bu açıdan Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber ve çok daha güçlü bir şekilde George Simmel veya (burada ele alınacak olan) Norbert Elias gibi birçok sosyal araştırmacı veya sosyolo ğun az ya da çok ilişki sel bir yaklaşımın izlerini taşıdığına dikkat çekilmiştir. Yine ilişki sel bir paradig manın parçası olarak görülen Pierre Bourdieu, Niklas Luhmann veya Bruno Latour gibi yakın dönem sosyolo ğların çalışmalarının da önemli oranda ilişki sel bir yönelime sahip oldu ğu ileri sürülerek ilişki sel paradigmanın inşasında önemli bir potansiyel katkı sundukları ve sunabileceklerine dikkat çekilmiştir (Emirbayer 2012; Häußling 2010; Witte vd. 2017; Fuhse vd. 2010; Donati 2011; Crossley 2011). Bu araştırmacıların hepsinde belli oranlarda ilişki selci çözümle menin belirli unsurlarını (yapı-aktör ilişkisi, faillik, sosyal eylem teorisi gibi) bulmak mümkündür. İlişki selci yaklaşımın bu şekilde bir yandan bu unsurları yeni bir duyarlılık ve odak çalış mayla bir araya getirmeye çalıştığı di ğer yandan kendine özgü bir araştırma alanı (paradigma tik olma iddiasını da kendi içinde taşıyan) olarak kurulma süreci içerisine girdi ği söylenebilir (Dépelteau 2013; 2018; Donati 2011; Crossley 2011). Powell ve Dépelteau beliren alandaki ilişki sel sosyolo ğların temel çabasını şöyle tarif etmektedirler: “İlişki sel sosyolo ğlar bireyleri ve onların içinde katılım gösterdikleri geniş formasyonları (kolektiviteler, kurumlar, sosyal siste mler gibi) aynı gerçeklik düzenine, ilişki sel bir düzene aitmiş gibi tasarılma yoluyla birey toplu m düalizmini ve bununla beraber gelen yapı-fail düalizmini aşmayı çabalamaktadır. Sosyal formasyonlar (yapı, sistem ve söylemler vs.) beşeri karşılıklı ba ğımlı varlıklar arasındaki ilişki lerden farklı bir şey değildir. Aynı derecede önemli olan bireysel beşeri eylemlerin her zaman ve her yerde ilişki ler yoluyla ve ilişki ler içinde birer eylem olmasıdır” (Powell ve Dépelteau 2013, s. 3).

Dépelteau (2013) beliren bu alan içerisinde konumlandırılabilir ve gevşek veya sıkı bir niteli ğe sahip olarak tanımladığı farklı ilişki selci yaklaşımların oldu ğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda yapının açık bir biçimde öncelendi ği klasik yapısalcılık ve a ğ teorilerinin içinde bulundu ğu “belirlenimci ilişki selcilik”, ilişki lere odaklanan, fakat ilişki leri bireyler arasındaki doğ rudan ilişki lerle sınırlayan “bireyselci ilişki selcilik”, klasik mikro-makro probleminden hare ketle sosyal yapı veya aktöre öncelik vermek yerine ikisi arasındaki etkileşimlere (Interactions) odaklanan “ko-determinist ilişki selcilik” gibi yaklaşımları teşhis eden Dépelteau bunları gevşek veya zayıf ilişki selci yaklaşımlar olarak değerlendirmiştir (Dépelteau 2013; Witte vd. 2017, s. 267 vd.). Bu ilişki selci yaklaşımların yanı sıra ba ğ, süreç ve ilişki lere (relations) ilişki lenenler den (relata) daha öncelikli yer veren güçlü ilişki selci versiyonlar olarak da “derin ilişki selcilik” veya bunun bir örne ği olarak Dépelteau tarafından önerilen “pragmatik ve transaksiyonel ilişki selcilik” gibi farklı yaklaşımların söz konusu oldu ğu vurgulanmıştır (Dépelteau 2013; Witte vd. 2017, s. 268).²

İlişki selci yaklaşım içerisinde bu şekilde ilişki lere (bazen interaksiyon bazen transaksi yon biçiminde adlandırılabilen) verilen öncelikler açısından zayıf ve güçlü (derin) varyasyon ların söz konusu oldu ğu düşünülebilir. Bu tarz sınıflamaların ötesinde ilişki selci tartışmayı pa-

² Dépelteau ko-determinist ilişki sel yaklaşımın önemli bir kesiminin eleştirel realist teorik düşünmeden meydana geldi ğine dikkat çekmiştir. Özellikle fail ve yapı arasındaki etkileşimin daha esnek tarif edildi ği bir yönelim ile eleş tirel realizmin analitik düalizm (fail ve yapı) düşüncesini takip eden, yapı güçleri ve aktörel güçler arasında keskin bir ayırım vurgusu yapan bir eğilim söz konusudur (Dépelteau 2013, s. 170 vd.; Donati 2011).

radigmatik kılan özelliklerinden birisinin sosyoloji veya daha geniş bir bağlamda sosyal bilimler içerisindeki temel bir takım kabulleri yeniden tartışmaya açmış olmasında yattığı ileri sürülebilir. Bunların başında sosyal olanın dinamik ve süreçsel oluşum ve gelişimine yapılan vurgu olduğu görülmektedir. Sosyal ilişkilerin “şeyleşmiş” ve durağan kategorik analizlerden ziyade dinamik ve süreçsel kavramlarla analizi önerilmektedir (Emirbayer 1997; Prandini 2015; Powell ve Dépelteau 2013). Diğer temel bir konu sosyal ilişkilerin veya sosyal gerçekliğin sosyal bilimlerde yerleşik hale gelmiş ikili karşıtlıklar etrafında analiz edilmesine dair yapılan kapsayıcı ve temel bir eleştiri bağlamında karşımıza çıkmaktadır. Makro-mikro³, birey-toplum, sosyal-bireysel, yapı-fail, nesnel-öznel gibi temel bir takım ikili karşıtlıklar üzerine kurulu analizler yeniden gözden geçirilerek ilişkisel ontolojik bir analiz inşa edilmeye çalışılmaktadır. İlişkisel bir ontoloji tartışmasında özellikle bütün (toplum, yapı) ve parça (birey, aktör, fail) arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı ve etkileşimin nasıl açıklanabileceği üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Özellikle bireyselci veya kolektivist öncüller, sosyal yapı ve fail ikiliği veya ayrımının sorgulanması söz konusudur (Prandini 2015; Dépelteau 2015).⁴ Son olarak bütün ilişkisel sosyal bilimcilerin her şeyden önce ilişkilerin kendisinin araştırma konusu yapılması noktasında uzlaşmış oldukları söylenebilir. “Başlangıçta ilişki vardı” (Donati 2011, s. 65). “İlişkisel sosyoloji sosyal dünyayı etkileşim içinde sosyal aktörler arasında gelişen bir süreç olarak analiz etmeye ve kavramaya çalışmalıdır.” (Croosley 2011, s. 21). Burada özellikle sosyal olana (t)özcü (ve dolayısıyla şeyleştirici) kabullerle veya özellikler atfederek yaklaşmak yerine her türlü eylemin temel koşulu olarak ilişkilere, ağlara, karşılıklı-eylemler veya etkileşime (Interactions), transakسیونlara (Transactions), bağlara ve süreçsel dinamiklere (varoluştan ziyade oluş) öncelik veren bir yaklaşım önerilmektedir (Croosley 2011; Donati 2011; Ahrne 2021).

Bu temel tartışmaları dikkate aldığımızda belirli noktaların Norbert Elias'ın sosyolojik yaklaşımıyla örtüştüğünü ileri sürmek mümkündür. Özellikle onun tözcülüğe (substantialism) ve sosyolojik araştırmalarda hâkim olan “şeyleşmiş” kavram ve modellere yönelik eleştirisi ve bunu aşmaya dönük ilişkisel ve dinamik kavram ve analiz modelleri geliştirme çabasını düşündüğümüzde günümüz ilişkisel sosyolojik yaklaşımla yakın bağları olduğu iddiası ileri sürülebilir. Dépelteau'nun yukarıda ilişkisel sosyolojiye dair yapmış olduğu sınıflamayı dikkate aldığımızda Norbert Elias'ın daha çok ko-determinist ve derin ilişkilencilik arasında bir yerde durduğu söylenebilir. Elias sosyal yapı ve fail (agency) ayrımını korurken karşılıklı etkileşimi her iki sosyal varlığın yine karşılıklı görece özerk bir ilişkisi olarak düşünmektedir. Burada ilişkililik daha çok aktörler arasında gelişen ve oldukça dinamik-süreçsel bir niteliğe sahip işlevsel karşılıklı bağımlılık ilişkilerini (Interdependenz) ifade etmektedir. İşlev kavramını bu açıdan hâkim yapısal işlevselci teoriden farklı bir şekilde ilişkiliselleştirmeye çalışmıştır. Analizlerini

³ Farklı araştırma düzeylerini (mikro, mezo ve makro gibi) yeniden birbirine bağlama çabası ilişkisel sosyolojinin metodolojik açıdan önemli tartışmalarından birini oluşturmaktadır (Emirbayer 2012, s. 42 vd.).

⁴ Bu temel tartışma büyük oranda sosyal olanın (veya sosyal fenomenlerin) ne veya neyden oluştuğu ve nasıl analiz edilebileceği gibi sorularla bağlantılıdır. Örneğin sosyolojinin veya sosyal bilimlerin uygun analiz birimi ne olmalıdır? Atomist bir şekilde bireyler mi temel alınmalıdır yoksa holist (bütünlükçü) bir şekilde toplumu bireysel parçaların toplamından daha fazla bir şey olan bir bütün ve dolayısıyla bu bireysel parçalardan bağımsız bir şekilde var olan kendi yasaları, kuralları ve mantığı olan yapılar mı temel alınmalıdır? Sosyal eylemi eylemin sahibinden hareketle anlamak mümkün müdür? Eylemin kaynağı kişinin kendisi midir yoksa karşılıklılık olmadan anlaşılabilir mi? Sosyal eylemi ancak diğer kişi veya kişilerle olan karşılıklı ilişkiler içinde mi anlamak gerekir? Sosyal yapı karşısında birey nasıl bir statüye sahiptir? Sosyal yapılar nedensel bir güce sahip midir? Bireyin failliği (agency) işçel güç veya kapasiteler olarak mı analiz edilmeli yoksa karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisindeki diğer birey veya gruplarla ilişkiler boyunca mı analiz edilmelidir?

sosyal aktörler arasındaki karşılıklı-eylem veya etkileşimlere odaklayan Elias diğer yandan radikal bir şekilde ilişkilerin süreçliliğine, bağlara ve değişim dinamiklerine dikkat çekerken daha çok derin ilişkielci bir yerde konumlandığı söylenebilir. Bu açılardan Norbert Elias'ın çalışmalarının ilişkiel sosyolojik analizler için oldukça önemli bir potansiyeli barındırdığı iddia edilebilir. Bu çalışmada bu potansiyele dikkat çekilirken Elias'ın ilişkiel bir çerçevede geliştirdiği temel kavramlar irdelenecek ve günümüz ilişkiel sosyolojik inşa ile olan bağlarına dikkat çekilecektir.

Birey ve Toplum İlişkisi

Günümüz ilişkiel sosyolojik tartışma açısından en önemli konulardan birisinin birey ve toplum ilişkisinin nasıl ele alınması gerektiği üzerine olduğu görülmektedir. Bir yandan bireyselci yaklaşımlar eleştirilirken diğer yandan kolektivist yaklaşımların tözcü eğilimlerine itiraz edilmektedir. Bu çabaya benzer bir biçimde Elias'ın sorunsallaştırdığı en temel konulardan birisinin birey ve toplum ilişkisi olduğu ve buradan hareketle birey veya toplumu öncelleyen veya tözelleştirmeyen bir sorgulama içerisine girdiği görülmektedir. Onun öncelendiği mesele burada daha çok birey ve toplumu kendi başına var olan varlıklar (entity) olarak görmek yerine her iki kavramı belirli bir gerçeklikle bağı olan ilişkiel varlıklar yani karşılıklı bağımlılık ilişkileri ve buna dayalı etkileşim süreçleri içerisinde oluşan ve gelişen sosyal varlıklar olarak yeniden inşa etmektir. Elias'ın temel çabası, toplumsal analizi sonuç olarak ilişkiel ve süreçsel kavram ve modeller üzerine inşa etmek olduğundan burada ele alınan ve onun ileri sürdüğü bazı temel kavramları da, örneğin karşılıklı bağımlılık (Interdependenz), eklemleme (Verflechtung) ve figürasyon (Figuration) gibi, birey ve toplumun ilişkiel kavranmasının temel anahtarları olarak görmek gerekir. Fakat birey ve toplum ilişkisi bağlamında Elias'ın temel çabası her iki kavramı, bireysel ve toplumsal gerçeklikleri mevcut sosyolojik analiz ve gündelik anlayışlarda hâkim hale gelen şeyleşmiş, durağan ve statik yani durumlara indirgeyen kavramlar olmaktan çıkarmaya yöneliktir. Elias hemen hemen bütün çalışmalarında birey ve toplum kavramlarının “şeyleştirilmesi”, kendi başına var olabilen varlıklara veya tözlere dönüştürülmesi sorunuyla uğraşmıştır. Sosyal olanı analiz etmenin ve anlamının temel koşulu olarak tözcülükten (Subtanzdenken) kopmanın gerekliliğini vurgulayan Elias bunun temel koşullarından birisinin öncelikle araştırmacının içinde bulunduğu ilişki örgüleri ve olaylara tamamen olmasa da belli düzeyde bir mesafe üretmesi olduğunu vurgular (Elias 2004, s. 131). Elias'ın ilişkielci yönünü insanı veya “bireyi” ve “toplumu” örtük veya açık bir biçimde durağan, ilişkisiz, “şeylere” veya durumlara indirgeyen sosyolojik ve gündelik tahayyül biçimleriyle hesaplaşmasında görmek mümkündür. Birçok çalışmada bu temel sorunsallığa rastlamak mümkünse de “Bireylerin Toplumu” (Die Gesellschaft der Individuen) (2017a) adlı eseri bütünüyle birey ve toplum arasındaki karmaşık ve girift ilişkiellik sorununa adanmıştır. Eserin başlığının da onun bireylerden bağımsız olmayan bir toplum kavramını tercih ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

İkili karşıtlıklar şeklinde bireyi⁵ topluma toplumu da bireye indirgemek istemeyen Elias her iki kavramı ilişkiel varlıklar olarak görmeyen yanı sıra farklı gerçeklik düzeyleri olarak da görmeye yatkındır: “Bizde olmayan şey – bu konuda açık olabiliriz- gündelik olarak gözümüzün

⁵ Elias birey (birçok yerde tekil insan kavramını tercih ettiği görülmektedir) kavramını oldukça dikkatli kullanmaktadır. Birey ona göre Avrupa toplumlarında özellikle Rönesans'la beraber başlayan dönemde ortaya çıkan bireyselleşme süreçlerinin birer ürünü olarak değerlendirilmelidir ve bu anlamıyla birey sosyal bir inşa faaliyetinin sonucu olarak doğmuştur (Elias 2017a, s. 130 vd.).

önünde gerçekte yaşanan şeyler üzerinde düşünmemizi ve yine birçok tekil insanın birlikte oluşturduğundan daha farklı ve daha fazla bir şey olan “toplum” denilen şeyi nasıl oluşturduğunu anlaşılabilir kılacak düşünce modelleri ve bütünsel vizyondur. Aynı şekilde nasıl oluyor da bir toplumun bir tarihe sahip olarak onu oluşturan tekil insanların hiçbirisi tarafından amaçlanmamış ve planlanmamış bir şekilde değişebildiğini açıklamamız da bunlara bağlıdır.” (Elias 2017a, s. 21-22). Birey ve toplum arasındaki ilişki sorunu yukarıda ilişkisel sosyolojik paradigma inşasında ileri sürülen temel teorik soruları karşımıza çıkarmaktadır. Bunların başında mikro-makro düalizmi gelmektedir. Bu düalizm sosyal olanın analizinde hangi fenomene öncelik verilmesi gerektiği sorusu etrafında biçimlenmiştir. Sosyal eylemi ve onun ürettiği yapıları otonom olarak görülen bireyden hareketle mi yoksa toplumdan hareketle mi daha iyi kavrarız? Analiz birimimiz birey düzeyi mi olmalıdır yoksa bireye aşkın toplumsal yapı veya birimler mi analiz etmemiz gereken düzeyleri oluşturmalıdır? Nasıl oluyor da tekil bireyler kendi eylemlerinde ve bu eylemler yoluyla toplum yapılarını meydana getiriyorlar ve aynı zamanda yine bu yapılar tarafından biçimlendiriliyorlar? Bu gibi sorular bu düalizmin oluşmasında araştırmacıları meşgul eden temel sorulara karşılık gelmektedir.

Elias bu tartışmanın sürekli bir şekilde birey veya toplum safında yer alınarak ikili karşıtlıklar üretecek bir şekilde ele alındığını iddia etmektedir. Ya birey toplumun karşısına konulur ya da toplum bireyin karşısına konularak sosyal olan kavranmaya çalışılmıştır. Bir yandan toplumsal yapı veya teşekküllere tamamen bireyler ve onların hesaplı planlı bir şekilde ortaya koydukları iradelerinin bir eseri olarak yaklaşan taraf söz konusu iken diğer yandan karşı cehatte ise toplum birey karşısında öncelenirken bireyüstü, organik veya fiziki bir nesne, ruh veya güçler şeklinde kavranmaya çalışılmıştır. Böylece sürekli bir şekilde bir yandan bireyin dışında var olan bir toplum öte yandan bizzat, toplumsuz, ilişkisiz, kapalı (homo clausus) ve tek başına var olan birey gibi ikili karşıtlıktan hareket edilmiştir. Böyle bir anlayış içinde kaldığımız sürece bireyi ve toplumu gerçek anlamıyla anlamının mümkün olmadığını ileri süren Elias bireyi ve tarihsel olarak farklı biçimlerde karşımıza çıkabilen toplumsal yapı veya birlikleri (aile, kent, aşiret, sınıf, (ulus)devlet gibi) birlikte karşılıklı var olan, görece basit veya karmaşık bir şekilde iç içe geçmiş ilişkisel birer varlık olarak ele almaktadır. Böyle bir ilişkiselliğin yarattığı zorluğu onun özellikle parça-bütün veya araç-amaç ilişkisine dair verdiği örneklerde bulmak mümkündür. Ona göre taşlar ve onların oluşturduğu ev, melodi ve ton, kelime ve sesler veya cümle ve kelimeler arasındaki ilişki örneklerinde olduğu gibi tek tek daha yüksek kuvvete sahip bütünün daha düşük kuvvete sahip parçalarından izole edilerek anlaşılması mümkün değildir (Elias 2017a, s. 22-23).

Bütün bu ilişkilerde olduğu gibi birey ve toplum ilişkisi de karşılıklı ve birbirine indirgenemez bir kuruluşu ifade etmektedir. Tekil insanların veya bireylerin birbirleriyle karşılıklı bağımlı işlevler yoluyla ilişki ve etkileşim içerisine girmeleriyle birlikte adına toplum dediğimiz, tekil bireylerin eylemlerine indirgenemeyen, fakat onun da dışında olmayan ve bireysel eylemler üzerinde kendine özgü etkiler (fakat neden-sonuç şeklinde kavranamayan) üreten bir etkileşim ağı (işlevler örgüsü veya figürasyon) biçimlenir. Birçok insanın eşzamanlı varlığından, birlikte yaşamasından, birbirine yönelmiş ve iç içe geçen sosyal eylemliliğinden ve birbirleri ile olan bütün ilişkilerinden istese de istemese de tekil olanın amaçlamadığı ve yaratmadığı bir karşılıklı bağımlı bireyler örgüsü veya figürasyonlar ortaya çıkar. Bu işlevsel bağlar ve ilişkiler birlikte oluşturduğumuz daha büyük birliklerin (Einheit) kendine özgü işleyişini, teşekkülü ve yapısını anlamamıza izin verirler. Çoğu durumda bir “bütün” olarak toplumu düşündüğümüzde harmonik ilişkiler, kendi içerisinde kapalılık, keskin sınırları olan ve kolayca görülebilen yapı

ve biçime sahip olan bir şey akla gelir. Oysa bütünlük olarak düşündüğümüzde toplum kolayca görülebilir sınırlara ve yapılara genelde sahip değildir ve zaman boyutunda geçmişe ve geleceğe doğru açıktır. Statik mekânsal kapalı bir yapı vizyonundan vazgeçtiğimiz zaman birlikte yaşamın duyularla doğrudan kavranamayacak gizli bir düzene yani çeşitli işlevsel zincirlerle birbirine bağlanmış dinamik bir varoluşa sahip olduğu görülebilir (Elias 2017a, s. 30 vd.).

“Her insan diğer insanlara benzerdir ve aynı zamanda diğer insanlardan farklıdır. Sosyolojik teoriler çoğu zaman birey ve toplum ilişki problemini çözümsüz bırakırlar. Eğer çocukların belirli yani aileler, okul sınıfları, köy cemaati veya devletler gibi figürasyonlara entegrasyon ve topluma özgü sembol hazinesinin edinimi ve işlenmesi yoluyla insani bireyler olduklarını söylüyor-sak sosyolojik teori oluşturmanın veya insan bilimlerinin iki büyük tehlikesinin arasındaki düşüncelere doğru yol almaya başlarız: bir yandan toplumsuz birey yani sadece kendisi için var olarak eylemde bulunandan yola çıkma tehlikesi ve bir “sistem”, “bütün” kısacası tekil insanın, bireyin dışında var olan insani bir toplum öngörme tehlikesi. İnsani toplumlar mutlak bir başlangıca sahip değildirler; bunlar anne ve babalardan türeyen insanlar olmaktan başka bir öze sahip değildirler. Fakat basit bir şekilde bu kişilerin kümülatif bir toplamı da değildirler” (Elias 2016, s. 84).

Birey ve toplum arasındaki ilişkiyi anlamak ve katı düşünce alışkanlıklarını yumuşatmak amacıyla Elias bu ilişkiyi sembolize edebilecek oldukça çeşitli parça-bütün örneklerinin yardımcı olabileceğini düşünmektedir. Kısır döngü içinde parça (birey) veya bütünden (toplum veya yapı) kendi başına hareket etmek yerine ikisini birbirine bağlayan ve parçaların birbiriyle olan ilişkilerini önceleyen Elias bu ilişkilerin doğası ve yapısının bilgisinin esas sosyolojik analiz konusunu olması gerektiğini ileri sürmektedir. Tekil parçaların davranışları bütünün yapısını oluşturan karşılıklı ilişkilerden bağımsız anlaşılması mümkün değildir. Birey ve toplum bağlamında tekil ve çoğul olanın karşılıklı eklemelenmesinden oluşan dinamikler ön plana çıkmaktadır. Birey ve toplum ilişkisi göreceli olarak ilişkiyel örgü veya yapı içerisinde analitik olarak farklı (veya ayrı), fakat işleyiş olarak birbirini biçimlendiren düzeyler olarak düşünülmektedir. Ona göre birey ve toplumu araştıran antropoloji, sosyoloji, psikoloji gibi bilim dalları bu düzeyleri ve onları ifade eden kavram ve modelleri bu düzeylere ait olguları birbirinden ayırarak nesneleştirir ve ilişkiyel kuruluş, gelişim ve değişimlerini göz ardı ederler. Tekil insanlar ve bireyler hiçbir zaman izole ve kendi başına değil, her zaman diğer insanlar ve bireylerle birlikte bir ağ örgüsü ve işlev ilişkisi içerisinde var olurlar. Aynı zamanda adına toplum dediğimiz çeşitli ağ örgüleri veya figürasyonlar içerisinde bireyler eriyip kaybolmaz tam tersi özgül birer düğüm noktası veya konum teşkil ederler. Fakat bireysel özellikler veya hususiyetler yine bireylerden kaynaklanmak yerine onların içerisinde konumlandıkları ilişki örgüleri tarafından biçimlendirilerek oluşurlar. Her birey ilişki içerisinde oluşan konum ve donanımları yoluyla toplumsal olayları ve gelişmeleri farklı düzeylerde etkileme ve belirleme şansına sahiptir. Tekil insanlar veya bireyler sadece toplumsal bir modellenme yoluyla onları kendi toplumunun diğer insanlarından ayıran bir karakter ve davranış biçimi geliştirebilirler. Çoğu durumda varsayıldığının aksine toplum sadece aynılaştıran ve tipleştiren değil aynı zamanda bireyselleştiren etkilerde de bulunur (Elias 2017a, s. 90). Sonuç olarak ilişki yapıları her ne kadar sosyal aktörlerin eylemlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış olsa da, onu meydana getiren insanlar arasındaki karşılıklı ilişkiler ve etkileşimler kendine özgü süreçsel dinamikler kazanarak tekil eylemleri belirli biçimlerde sınırlayan veya olanaklı kılan etkiler meydana getirirler.

Elias ilişki yapılarının etkilerinin insanın psikik dünyasına kadar nüfuz ettiğini de ileri sürer. Bu bağlamda ilişki yapılarının özgün etkileri söz konusudur. Örneğin toplumsal birliğin işlev bölümlenmesi ve yapısı farklılaştıkça bu birliğin içinde büyüyen ve yaşayan tekil insanların psikik biçim nitelikleri de birbirinden farklılaşırlar. “İnsanın bireyselliği olarak adlandırdığımız şey her şeyden önce onun psikik işlevlerinin hususiyeti ve diğer insanlar ve şeylerle ilişki içerisinde sahip olduğu özyönetim biçiminin niteliğidir” (Elias 2017a, s. 87). Bireyselliği tekil insanın kendi içselliğinde “toplumdışı ve asosyal bir çekirdeğin ifade formu” olarak gören yaklaşımlar Elias’a göre belirli bir işlev bağlamının bireylerde oluşturduğu basınç sonucunda gerçekleşen bir biçimlenme olarak görülmelidir. Onun medeniyet (Zivilisation) olarak adlandırdığı şey işlevsel ilişki farklılaşmaları ile oluşan toplumsal yapının bireysel davranışlar üzerinde yarattığı zorlamalarla ve gerilimlerle oluşturduğu bireysel habitus ve psikik oluşum süreçleridir. Kısacası tekil insanın karar verme ve davranma biçimi diğer insanlarla olan ilişkileri içerisinde ve doğasının toplumsal işlenmesi içerisinde ortaya çıkmıştır. Toplumsal birlikler veya işlev bağlamları tekil bireyleri birçok kişinin ihtiyaçları ve amaçlarının eklemlenmesi ile bireysel plan ve amaçlardan çok daha güçlü ve dolayısıyla onların amaçlamadığı zorunluluklar ve yasallıklara tabi kılar. Elias’a göre eklemlenmenin yarattığı bu zorunluluklar ve gerilimler (örneğin tekel oluşum süreçleri) toplum veya insanlar arasındaki ilişkilerin tekil bireylerden hareketle anlaşılabilen bir yapıya ve işleyişe sahip olduğunu göstermektedir. Fakat bu ilişkiler bireylerin dışında da herhangi bir nesne veya töz de değildir. Kısacası bireyler ve tekil insanlar ancak diğer insanlarla ilişki içerisinde ve bu ilişkiler yoluyla var olurlar ve bu ilişkilerin örgüsü veya yapısının hususi dinamikleri boyunca biçimlenir ve biçimlendirirler.

“Bu şekilde diğer insanlarla ilişki içerisinde tekil insan da onun en kişisel ve esas kendiliği olarak beliren ve aynı zamanda içinden çıktığı ve içine dâhil olduğu ilişki dokusunun ifadesi olan fikirler, inançlar, duygular, ihtiyaçlar ve karakter özellikleri meydana gelir. Böylece bu kendilik, en kişisel olan şeyler sürekli bir şekilde ihtiyaçların eklemlenmesinde, daimi bir arzulama ve gerçekleştirme ve değişen değiş-tokuş ediminde oluşur. Bu başlangıcı olmayan sonsuz eklemlenme düzenidir. Bu tekil insanın varlığını ve biçimini belirleyen ilişkilerinin tarihidir. Ne yalnız olmasının biçimi ne de onun kendi içselliği olarak algıladığı şey değil, kendi ilişkilerinin tarihi, içinde düğüm noktalarından biri olarak bireyselliğe eriştiği ve yaşadığı beşeri örgü yapısı yoluyla belli bir şekil kazanır.” (Elias 2017a: 55-56)

Karşılıklı Bağımlılık İlişkileri

Elias ilişki yapı ve örüntülerini akışkan, değişken⁶ ve bireysel eylemlerin dışında konumlandırmadan analiz edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunu mümkün kılmak için ileri sürdüğü temel kavramlardan birisi karşılıklı işlevsel bağımlılık ilişkileridir. Elias'ın birey ve

⁶ Sosyal değişim olgusunu açıklamak isteyen Elias özellikle bu değişimin belirli yapısal örüntüler içinde ortaya çıktığını ve esasen bu tarihsel yapısal örüntüleri anlamak gibi bir temel hedefi takip ettiğini ileri sürmek mümkündür. Sosyal değişimler her ne kadar düzensiz gibi görünse de Elias bu kaotik süreçler gibi görünen sosyal değişim olgusunun belirli bir düzeni de içinde barındırdığını ve bu düzeni anlamının sosyolojik çalışmanın temel amaçlarından biri olması gerektiğini ileri sürer. (Treibel 2008, s. 11)

toplum (bu tartışma mikro-makro, aktör-yapı bağlamında da okunabilir) kavramsallaştırılmasında karşılıklı-eylemi, ilişkileri ve etkileşimleri öncelediğini yukarıda vurgulamıştık. Birey ve toplumu tözsel kendilikler olarak kavramayan Elias tekil aktörler veya insanlar arasındaki ilişki ve bağlara ve dolayısıyla bunların ürettiği dinamik süreçlere dikkat çekmektedir. Yapısal etkiyi üreten tözsel bir bütünden ziyade bütünü meydana getiren ve onu oldukça dinamik ve süreçsel kılan bu ilişki ve bağlardır. İnsanlar arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkileri analizi için önerdiği temel kavram “işlev” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Birey ve toplum arasındaki ilişkide Elias ikisini de birer varlık alanı olarak kabul etmeye meyillidir. Her ikisini karşılıklı birbirini etkileyen ilişkiyel varlık (entity) olarak kabul etmektedir. İlişkiyel paradigmanda olduğu gibi Elias’ın temel hedefi birey ve toplum (veya aktör ve yapı) ilişkisi bağlamında birçok sosyolojik çalışmada yapıldığı gibi her iki varlık alanı arasında sürekli yeniden uçurumlar yaratmak yerine her ikisi arasındaki bağları veya köprüleri ilişkiyel bir şekilde yeniden kurmaya dönüktür. Bu bağlamda Elias’ın işlev kavramını devreye soktuğu veya kullandığı görülmektedir. İşlev kavramı ile bir yandan birey ve toplum arasındaki bağlar ilişkiyel bir şekilde yeniden kurulmaya çalışılmış diğer yandan ilişkilere karşılıklılık, dinamik ve değişken süreçsel nitelikler kazandırılmak istenmiştir. Elias yapısal-işlevselci teorinin tözcü ve uyum-merkezli işlev kavramını ret ederek işlev kavramını bir ilişki kavramına dönüştürmeyi çabalamıştır (Elias 2004: 99 ve 80 vd.). Bu tarz ilişkiler yukarıda vurgulandığı gibi karşılıklı bağımlılık üretir. Sosyal bilimler çoğu zaman yetişkin bir insan imgesinden hareket eder. Oysa insanın doğumuyla beraber anne ve babanın bakımına olan mutlak bağımlılığını ve muhtaçlığını dikkate aldığımızda tekil insanın diğer insanlarla birçok açıdan biyolojik ve sosyal işlevlerle birbirine bağlanmış oldukları görülür. İnsanların bu şekilde birbirine doğru temel yönelmişliği karşılıklı bağımlılık ilişkilerini karşımıza çıkarır. Bu ilişkiler insanları güçlü bir şekilde birbirine bağlar ve farklı işlevlere dayalı olmasından dolayı çok boyutlu bir şekilde işlev bağlamları (ilişki yapıları ve örüntüler) meydana getirirler.

“Fabrika yöneticisinin veya tesviyecinin, mesleği olmayan evli bir kadının veya bir arkadaşın ve babanın işlevleri gibi bütün bu karşılıklı bağımlı işlevler bir insanın diğer insanlar için, bir bireyin diğer bireyler için sahip olduğu işlevlerdir. Sadece bu işlevlerden her biri diğerine dönüktür. O diğerlerinin işlemesine ve diğerleri de onun işlemesine bağımlıdır. Bireysel işlevlerin ortadan kaldırılamaz karşılıklı bağımlılığı yoluyla özellikle bizim gibi çok farklılaşmış toplumlarda her tekil insan eyleminin anlamını gerçekleştirme için çok sayıda tekil bireyin aksiyonları durmaksızın uzun eylem zincirlerine kenetlenmek zorundadır. Bu şekilde her insan gerçekte bağlıdır. Durmaksızın diğer insanlara olan işlevsel bağımlılık içinde yaşadığı için bağlıdır. Diğer insanları bağlayan zincirlerin bir parçasıdır. Diğer her biri de dolaylı veya doğrudan onun kendisini bağlayan zincirlerin bir parçasıdır. Bu zincirler demir zincir gibi kavranabilir ve görülür değildir. Bunlar daha elastik, değişken ve dönüştürülebilirdir. Fakat bunlar daha az gerçek veya daha az sağlam değildir. İnsanların birbirileri için sahip olduğu bu işlev bağlamlarının kendisi bizim “toplum” olarak adlandırdığımız şeyden başkası değildir.” (Elias 2017a, s. 33-34).

Aktörlerin eylemleri çok çeşitli işlevler yoluyla karşılıklı eklenerek ilişki yapıları veya örüntüleri şeklinde işlev bağlamları tesis ederler. İşlev kavramı bu açıdan iki veya daha fazla aktörün eylemlerinin karşılıklı birbirine eklenme sürecini de ifade etmektedir. Eklenme (Verflechtung) her aktörün eyleminin kendi başına anlaşılması mümkün olmayan bir karşılıklı bağımlılık durumunu karşımıza çıkarır. Eklenme kavramını Elias bir ilişki figürü

olarak sohbet örneğinde düşünür. Karşılıklı sohbet basit haliyle iki aktörün eyleminin eklem-lendiği bir süreci ifade eder. Konuşma eylemleri sürekli diğerine dönüktür ve olumsal bir süreç içerisinde gelişir. Tek bir aktörün yanıtları kendi başına bir birlik olarak ele alındığı zaman yani eklemleme figüründen bağımsız bir şekilde ele alındığı zaman içinde bulunduğu ilişki örgüsünün değişimleri boyunca sohbetin nasıl biçimler aldığı görülemez. Davranış kalıpları ne kadar biçimlenmiş olursa olsun insanlar sürekli ilişki içerisinde ve ilişkiler yoluyla biçimlenirler. Bitmiş tamamlanmış bir bireyden hareket edilemez. Sadece düşünceler, bilinç yönelimli davranış biçimleri değil güdü-yönelimli davranışlar da ilişki içerisinde ve ilişki yoluyla biçimlenirler (Elias 2017a, s. 44-46). Eklemleme kavramı bu nedenle güçlü bir şekilde olumsal ve süreçsel düşünmeyi gerektirmektedir. Toplumsal gelişme veya süreçleri tekil bir kökenle veya iradeyle açıklamak Elias'a göre mümkün değildir. Bu gelişmelerin mutlak bir sıfır noktası bulunmamaktadır ve plansız gerçekleşirler. Buna rağmen insanlar arasındaki sonu gelmez ilişkilerle bağlantılı olduğundan içsel bir mantığa veya düzene göre işlemektedirler. Tekil duygusal veya rasyo-nel insan planlarının ve eylemlerinin iç içe geçmesi veya eklemleme tek bir insanın planlamadığı ve yaratmadığı değişimler veya biçimlenmeler ortaya çıkarılır. İnsanların karşılıklı bağımlılıklarından tekil insanın irade ve aklından daha güçlü ve bağlayıcı bir toplumsal düzen ortaya çıkar. Eklemleme süreci ve tarafların edimlerinin akışı sadece onların birbiriyle olan karşılıklı bağımlılığı içerisinde anlaşılır ve açıklanabilir olduğunu gösterir (Elias 2004, s. 82). "Toplumsal eklemleme süreci ve bunun ilgili durumu, tekil insanın yöneldiği ilgili figürasyon bireyin dışında var olmayan, fakat bireylerin daimi eklemleme ve entegrasyonundan türeyen özgün yapılar, bağlar, düzenlilikler içeren fenomen tipi olarak kendi düzenine sahiptir. Toplum veya sosyal olgular hakkında söylediğimiz her şey bu düzeni, özgün düzensizliği, de-entegrasyon ve parçalanma (Entflechtung) tipleri içerirler." (Bartels 1994, s. 34). Karşılıklı bağımlılık örgüsünün gelişiminde Elias'ın tespit ettiği en önemli temel süreçler işlevsel farklılaşma (Differenzierung) und entegrasyon (Integrierung) süreçleridir (Elias 2004, s. 154 vd.). Elias böylece toplumu bağlantısız bir şekilde yan yana duran alan modeline (ekonomik, siyasal alanlar gibi) şeklinde kavramak yerine daha dinamik ve süreçsel bir şekilde artan ve azalan işlev farklılaşması ve entegrasyon modelini koymayı önermektedir.⁷

Karşılıklı işlevler üzerinden oluşabilecek ilişki veya bağlar oldukça çeşitli olabilir. Elias işlev kavramını genel bir ilişki kavramı olarak düşünürken aktörler arasında doğrudan veya dolaylı bağımlılık ve dolayısıyla bağlara dikkat çekmektedir. Dolaylı veya dolaysız biçimde işlevsel bağlar burada oldukça farklı biçimlerde örneğin biyolojik, duygusal, sembolik, mesleki, devletsel bağlar şeklinde karşımız çıkmaktadır. İşlev kavramını böylece tekil insanlar ve insanların birlikte oluşturduğu sosyal birlikler veya figürasyonlar arasında kurulan karmaşık ve çok

⁷ Bu şekilde dinamik ve değişken ilişkiler olarak işlevlerin aktörleri karşılıklı birbirine bağımlı kıldığı ve böylece ilişkileri güç (Macht) meselesiyle birlikte düşünmemizi sağladığı da söylenebilir. Elias ilişkileri işlev kavramından hareketle karşılıklı bağımlılık etrafında düşünmektedir. Medeniyet Süreci (1997b) ve Saraylı Toplumu (2002) gibi temel eserlerinde batı toplumlarında Orta Çağ sonrası yoğunlaşan işlevsel farklılaşma ve entegrasyon süreçlerinin bireysel ve toplumsal düzeyde meydana getirdiği değişimleri ele alan Elias bu süreçleri hâkim sistem teorisinin beşeri ilişkileri uyum ve statik duruma indirgeyen işlevsel yaklaşımından farklı olarak gerilim/çatışma içeren devingen ve hareketli güç dengeleri (Machtbalancen) etrafında analiz etmiştir. Bu tarz karşılıklı işlevsel bağımlılık ilişkileri eylem zincirlerinin uzaması ve bölünmesi sonucunda oldukça çelişkili ve çatışmalı entegrasyon süreçlerini de beraberinde getirmektedir. Tekelci devlet oluşumu gibi makro siyasal süreçleri işlevsel farklılaşmanın bireysel ve toplumsal eylemler üzerinde ürettiği eklemleme basıncının sonuçlarından biri olarak gören Elias sosyolojide yaygın olarak kullanılan etkileşim veya ilişki kavramlarının karşılamadığı çok boyutlu ve çok perspektifli karşılıklı bağımlılık kavramını geliştirmiştir. Bu kavram, baskın sosyolojik yaklaşımlara ve ilişki bağlarının tek boyutlu ve tek taraflı neden-sonuç zincirleri olarak kavramsallaştırılmasına karşı ortaya atılmıştır.

boyutlu bağlantıları gösterebilecek bir ilişkiyel araca dönüştürür (Elias 2004, s. 146 vd.). İşlevler ne kadar farklılaşır veya işlev ve eylem zincirleri ne kadar uzarsa toplumsal yapılar veya birlikler de o derece karmaşıklaşır veya farklılaşır. Tekil insan ve onların oluşturduğu sosyal birlikler işlevsel farklılaşmalarla veya bölünmelerle karşılıklı bağımlılık ağları oluştururken bu ağa eklenen bireylerin habitusları da bu işlevsel farklılaşma süreçleri ve dinamikleri boyunca biçimlenirler (Elias 1997a, 1997b). Elias'ın medeniyet teorisi de büyük oranda temel işlev bağlarının yine onları oluşturan tekil aktörler üzerindeki yapısal etkileri ve buna dayalı biçimlenme süreçlerini kapsamaktadır. "Tek tek insanların duygusal veya rasyonel eylem ve planları daimi bir şekilde dostluk veya hasımlık biçiminde iç içe geçerler. Bu tekil beşeri plan ve eylemlerin eklenmesi tekil insanın planlamadığı ve yaratmadığı değişimler ve biçimlenmeler ortaya çıkarılır. Bu temel eklenmeden -insanların karşılıklı bağımlılığından- onu oluşturan tekil insanın aklından ve iradesinden daha bağlayıcı ve güçlü olan özgün bir düzen ortaya çıkar. Tarihsel değişimin seyrini belirleyen bu eklenme düzenidir. Medeniyet sürecini temellendiren de bu düzendir." (Elias 1997b: 432). Elias'ta bu açıdan soyut yapı tartışması yerine daha çok yapısal etkiler üreten karşılıklı bağımlılık ilişkileri ve etkileşim süreçleri temel alınmaktadır.⁸

Figürasyon

Eliascı ilişkiyel sosyoloji yukarıda vurgulanan birey ve toplum ilişkisi, karşılıklı bağımlılık, eklenme gibi kavramlarla sıkı bir şekilde bağlantılı ve dolayısıyla bu sorunlarla iç içe bir şekilde biçimlenmiş figürasyon⁹ kavramını karşımıza çıkarmaktadır. Elias'ın toplum kavramının esasen figürasyon kavramı ile ikame edildiği de iddia edilebilir. Hemen hemen bütün eserlerinde soyut bir şekilde toplum kavramını kullanmak yerine insanlar arasındaki ilişkilerin tesis ettiği sosyal birlikler olarak "figürasyon" kavramını tercih ettiği görülmektedir (Elias 2002; 2017a; 2017b; 2004). Bu kavramla birey ve toplum ilişkisine dair yukarıda ifade edilen tözcü, şeyleştirici ve statik yaklaşımların ve bunları ifade eden kavramların eleştirisi hedeflenmiştir. "Figürasyon kavramı birey ve toplumu iki farklı ve bunun ötesinde antagonist figürler gibi görmeye neden olan bir şekilde konuşmaya ve düşünmeye zorlayan toplumsal baskıyı basit kavramsal bir alet yaratma yoluyla yumuşatmaya hizmet eder." (Elias 2014, s. 141). Kavram bireyi veya tekil insanı dışarıda tutmadan onların birlikte oluşturduğu fakat etkileri ve sonuçları itibarıyla amaçlamadığı ve kontrol edemediği karmaşık insan veya ilişki örgülerini, birliklerini ve bunlara dayalı süreçleri ifade etmek için ileri sürülmüştür. Toplumsallaşma sonuç itibarıyla birden fazla insanın karşılıklı muhtaçlıkları ve işlevsel bağımlılıkları yoluyla bir araya

⁸ İnsanlar arasındaki ilişkiler işlevsel bir bağımlılık olarak ele alındığında, karşılıklılık temel bir özellik haline gelir. Burada örneğin A kişisi ile B kişisi arasındaki bir ilişkiyi sadece A'nın bakış açısından anlamının mümkün olmadığı, ilişkiyi anlamak için B'nin bakış açısı ve eyleminin gerekli olduğu savunulmaktadır. Öte yandan, karşılıklı bağımlılığın A ve B'nin eylemleri üzerinde her ikisinin de ötesinde dinamiklerle belirli bir bütünleşme zorlaması veya baskısı (Zwang) ürettiği iddia edilmektedir (Treibel 2008, s. 18). Bu doğrudan ya da dolaylı bağımlılık ilişkisi nedeniyle tekil birey ya da bireysel habituslar dâhil oldukları zincirin yapısı, dinamikleri ve baskıları doğrultusunda şekillenmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Elias, bütünleşme süreçlerinin oluşturduğu toplumsal ilişki yapılarını, bireyi aşan etkileri ve dinamikleri olan, ancak bireylerin eylemlerinden de bağımsız olmayan ilişki örgüleri olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla karşılıklı bağımlılık, tek bir birey veya insan imajından ziyade, herhangi bir sosyal yapıyı meydana getiren çoğul insanların karşılıklı ilişkiyel varoluşuna dayanmaktadır. Yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı gibi Elias aktör-yapı arasındaki ilişki ve etkileşimi önelemektedir.

⁹ Elias bu kavramı diğer bazı kavramlarla eş anlamlı kullanmaktadır. Soyut toplum kavramını kullanmak yerine sosyal birlik, entegrasyon birlikleri, ilişki örgüleri, işlev bağları gibi kavramlar da tekil bireylerin meydana getirdiği fakat ona indirgenemeyen sosyal yapıları ifade etmek için kullanılmaktadır.

gelmesi ve birlikte yaşaması sonucunda irili ufaklı, iç içe geçmiş insan örgüleri veya figürasyonlar meydana getirir. Figürasyon basit bir şekilde statik grup kavramını ifade etmemektedir. Daha çok bir ilişki kavramı olarak sosyal bir süreç modelini içermektedir. Bu anlamıyla figürasyonlar statik ve değişmeyen toplumsal yapıları ifade etmezler. Bu kavramı tarihsel zaman boyutuyla birlikte düşünen Elias az ya da çok süreklilik göstermesine rağmen bütün figürasyon biçimlerinin tarihsel değişim süreçleri içerisinde oluşum ve gelişim sergilediğini düşünmektedir. Süreklilik de sonuçta belirli ilişki örüntülerinin etkileşim süreçlerinde yeniden üretilmesiyle mümkündür. İlişki örüntülerini dondurmak veya hareketsiz hale getirmek mümkün değildir. Figürasyonlar kapsadığı insan ve ilişki sayısının artmasıyla beraber oldukça karmaşık, akışkan, dinamik ve hareketli bir karakter kazanırlar.

Yukarıda vurgulandığı gibi breyi önceleyen sosyal bilimsel yaklaşımların eleştirisi Eliascı toplum analizinin en temel konusunu oluşturmaktadır. İnsanlar veya bireyler hiçbir zaman yalnız varlıklar olarak anlaşılabilirler. İnsanların başka insanlara doğru olan temel yönelmişliği ve birbirine uyguladıkları dolaylı veya dolaysız basınçlar (*Zwänge*) olmaksızın var olmaları mümkün değildir. İnsanlar zorunlu olarak birçok farklı ilişki bağlamları içerisine doğarlar ve yine bu ilişki bağlamları dâhilinde bireyselleşmek ve eylemde bulunmak zorundadırlar. Toplum Elias'a göre bireyin veya tekil insanın planlamadığı ve yaratmadığı, kendisine özgü dinamikleri ve yasallığı olan birçok farklı ilişki bağlamını ifade eder. Yukarıda vurgulandığı gibi temelde bu bağlamları doğuran şey insanların birbirleriyle olan karşılıklı bağımlılık ilişkileridir ve insanlar arasında durmaksızın üretilen bu dolaylı veya doğrudan bağımlılıklar belirli bir takım eklemlenme biçimleri, örgüleri veya onun kullandığı temel bir kavram olan figürasyonlar meydana getirirler.

“Bu örnekler figürasyon kavramının hangi anlamda kullanıldığının anlaşılmasına yardım eder. Figürasyon kavramını oldukça küçük grupları olduğu gibi binlerce ve milyonlarca bağımlı insanın oluşturduğu toplumları da içerecek biçimde kullanabiliriz. Sınıftaki öğretmen ve öğrenciler, terapi grubundaki doktor ve hastalar, restorandaki sürekli müşteriler, kreşteki çocuklar örneklerinde olduğu gibi bütün bunlar birlikte gözle görülebilir figürasyonlar oluştururlar. Fakat insanları birbirine bağlayan karşılıklı bağımlılık zincirleri daha uzun ve farklılaşmış olduğundan doğrudan algılanması mümkün olmayan figürasyonlar olan köyün, şehrin veya ulusun nüfusu da aynı şekilde bir figürasyon oluştururlar.” (Elias 2004, s. 143).

Toplum kavramı Elias'ta bundan dolayı kendi başına var olan şeyleşmiş bir nesne veya varlık olarak kullanılmak yerine ilişkilerin karşılıklı eklemlenmesi ile oluşan farklı figüratif ilişki formları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İlişkilerin işlevsel farklılaşma süreçleri boyunca genişlemesi ve karmaşıklaşması komşuluk, aile, arkadaşlık, meslek gibi dar beşeri ilişki çevrelerinden binlerce ve milyonlarca insanın ilişkili ve bağımlı olduğu geniş bağımlılık örgüleri veya ağlarına doğru çoklu, nicelik ve nitelik açısından oldukça dinamik ve değişken figürasyonlar yaratırlar. Nicelik yani örgüyü oluşturan insan ve ilişki sayısı figürasyonların oluşumu, gelişim ve değişim dinamikleri üzerinde tek başına olmasa da oldukça önemli etkiler yaratırlar. Tercih ettiği oyun modeli üzerinden Elias farklı nicel formları temel alan eklemlenme biçimlerini irdelemiştir. Normlaştırılmış oyun modelleri olarak iki kişili, tek düzeyli çok kişili, çok düzeyli çok kişili, karmaşık entegre çok katlı oligarşik ve çok katlı demokratik oyun örnekleri üzerinden

Elias oyuna dâhil olan veya eklemelenen insan sayısının artmasının oyun seyri, süreci ve genel bir biçimde oyun üzerinde belirleyici etkileri olduğunu göstermektedir (Elias 2004, s. 83 vd.). Oyuncu sayısının artması tek tek oyuncular için oyun seyri ve sürecini daha öngörülemez ve kontrol edilemez hale getirir. Oyuncular içinde oyun seyrinin öngörülemez ve kontrol edilemez olduğu gittikçe daha da belirginleşir. Seyir içinde hem oyun figürasyonu hem de oyuncuların bu figürasyona dair imge ve deneyimleme biçimi işlevsel karşılıklı bağımlılık içinde aynı sürecin birbirinden ayrılamaz boyutları olarak belirli bir yönde eşzamanlı değişime uğrar. Eklemelenen insan sayısının artmasının yarattığı karmaşıklaşma ve öngörülemezlik oyunu görece özerk hale getirir de hiçbir zaman tekil oyuncuların (kişiler veya gruplar olarak anlaşılmalı) eylemlerinden de bağımsız değildir.

Diğer yandan Elias bütün beşeri ilişkilerde olduğu gibi figürasyonların da hareketli iktidar veya güç dengeleri (Machtbalance) ile birlikte düşünülmesi gerektiğini ileri sürer (Elias 2004, s. 76-77, 142). Herhangi bir figürasyon içindeki tekil insanlar veya gruplar arasındaki güç dağılımı ve dengeleri figürasyona özgü eklemelenme süreç ve ilişkilerini belirleyen temel bir dinamiğe işaret etmektedir. İnsanlar arasındaki işlevsel bağımlılıkların olduğu her yerde dolayısıyla bütün beşeri ilişkilerde iktidar veya güç, bu ilişkilerin yapısal hususiyetini oluşturur. Elias oyun modelleri örneklerinde oyuna eklemelenen insan sayısının yanı sıra oyuncular arasındaki güç farkları ve dengelerinin de kişiler veya gruplar arasındaki ilişkilerin ve dolayısıyla figürasyonların belli bir yönde biçimlenmesini önemli oranda etkilediğini ileri sürmektedir. Her oyuncu diğer oyuncular üzerinde potansiyel güç uygulama şansına sahiptir. Bundan dolayı Elias güç dengesi kavramını kullanarak oyuncuların göreceli oyun kuvvetine işaret eder ve gücü bir ilişki kavramı olarak kullanmayı önerir. Bir oyuncunun diğer oyuncu veya oyuncular karşısında fazla güce (dolayısıyla daha fazla özerklik) sahip olması, çok sayıda oyuncunun eşit güce sahip olması veya genel olarak bütün oyuncular arasındaki güç dengesinin birbirine yaklaşması (çok katlı demokratik oyun modelinde olduğu gibi) gibi durumlar oyun akışını ve sürecini ve dolayısıyla oyunun ortaya çıkardığı sonuçları önemli oranda etkilemektedir.¹⁰ Oyun figürasyonundaki güç ağırlıklarının dağılımı veya daha doğru ifadeyle güç farklarının azalması insanların eklemelenme yapısında değişimler meydana getirir. Oyuncu sayısının artmasının yanı sıra güç farklarının azalması da oyun figürasyonunu tekil oyuncuların oyun seyrine dair plan ve amaçlarına daha az bağımlı ve iki oyuncudan birisinin oyun figürasyonunu kontrol edecek bir konumuna daha az sahip olmasına neden olur (Elias 2004, s. 96-99).

Diğer yandan figürasyonlar karşılıklı bağımlılık temelinde oluşan eklemelenme ilişki ve süreçlerinin birer ürünü veya sonucu olmalarından dolayı süreçsel bir oluşum ve gelişime sahiptir. Tekil insanların eylemlerinin eklemelenmesi karşılıklı bağımlı tarafların edimlerinin silsilesini bu edimlerin birbiriyle sadece karşılıklı bağımlılık içinde anlaşılmasını zorunlu kılar. İki kişili veya çok kişili oyun örneklerinde oyuncuların edimleri veya diğerlerine dönük adımlarının süreğen bir biçimde iç içe geçmesinden dolayı bir adım diğer oyuncuların daha önceki adımlarının eklemelenmesinden ve bu eklemelenmeden oluşan özgün figürasyondan hareketle ancak anlaşılabilir (Elias 2004, s. 102). Sürece dönüşen eklemelenmeleri nedensel bir şekilde bir oyuncunun adımlarına veya basit oyuncu toplamına atfederek açıklamak yetersiz kalacaktır. “Oyun sürecinin akışındaki adımların artan eklemelenmesi ve bunun sonuçları yani on ikinci adımı önceleyen oyun figürasyonu on ikinci adımı açıklamaya hizmet edebilir. Tekil oyuncu

¹⁰ Elias “Yerleşikler ve Dışlananlar” figürasyonu örneğinde bu güç ilişkilerinin rolünü ayrıntılı bir şekilde analiz etmiştir (Elias 2017b).

adım atmadan önce bu figürasyonu temel alacaktır.” (2004, s. 102). Eklemlenme süreci ve bunun ilgili durumu yani figürasyonun kendisi dinamik bir şekilde karşılıklı eklemlenmelerle biçimlenir. Adımların öncesi ve sonrasında oluşan oyun figürasyonları durmaksızın az ya da çok değişerek yeni adımların yönelmek zorunda olduğu kendine özgü bağlamları ortaya çıkarır. Karşılıklı bağımlılık ağı olarak figürasyona içkin gerilim ve güç dengeleri de figürasyonlara süreç karakteri kazandırması açısından birlikte düşünülmesi gereken diğer önemli bir boyuttur.

Yukarıda da vurgulandığı gibi Elias aynı zamanda figürasyonları işlevsel bağımlılık formları ve içerikleri ile birlikte düşünmektedir. İnsanları birbirine bağlayan işlevler farklılaşarak ve uzayarak iç içe geçen çok sayıda eklemlenme veya entegrasyon formları yaratırlar. Özgün figürasyon biçimlerini Elias aile, aşiret, sınıf, tabaka, okul, şehir, devlet gibi birçok farklı ve değişken grup veya sosyal birlik örüntüleri olarak düşünmektedir. Bu farklı ilişki formları, içerisinde eylemde bulunan insanlar arasındaki işlevsel bağımlılıklar yoluyla sürekli (yeniden) üretilir veya yeniden biçimlenirler.

“İnsanların birlikte yaşamı daima kaos, dağılıma, en büyük sosyal düzensizlikler de dahil olmak üzere belirli bir biçime sahiptir. Figürasyon kavramı tam da bunu ifade etmektedir. Temel karşılıklı bağımlılıklar yoluyla insanlar daima hususi figürasyon formları içerisinde gruplaşırlar. Diğer canlıların konfigürasyonlarından farklı olarak bu figürasyonlar türsel ya da biyolojik olarak sabitlenmemişlerdir. Köylerden şehirler oluşabilir, klanlardan küçük aileler, aşiretlerden ise devletler. Biyolojik olarak değişmeyen insanlar değişken figürasyonlar oluşturabilirler. Bunların yapısal hususiyetleri vardır ve kendine özgü düzene sahiptirler. Buna uygun olarak bir bilim dalının veya genel olarak sosyal bilimlerin ve de sosyolojinin araştırma alanını teşkil ederler... Tekil insanlar belirli figürasyonlar içinde birlikte yaşarlar. Tekil insanlar dönüşebilirler. İnsanların birlikte oluşturduğu figürasyonlar da aynı şekilde dönüşürler. Fakat tekil insanların değişimi ile onların birlikte oluşturduğu figürasyonların değişimi birbirinden ayıramaz ve iç içe girmişlerse de farklı düzeylerde ve farklı biçimlerdeki değişimlerdir.” (Elias 2016, s. 84).

Böylece Elias tekil insanlar ve onların oluşturduğu figürasyonlar arasında göreceli özerkliğe dayalı bir ilişkinin varlığını varsayar. Tekil insanın belirli bir figürasyondan çıkmasına ve başka bir figürasyona dâhil olmasına izin veren belirli bir serbest oyun alanı mevcuttur. Fakat bunun ne kadar hangi ölçüde olanaklı olduğu, ilgili figürasyonun hususi biçimine bağlıdır. Aynı kişiler birlikte farklı figürasyonlar oluşturabildiği gibi (örneğin geminin batışından önce, batış sırası ve sonrasında veya burjuva ve soylu insanların devrim öncesi ve sonrasında olduğu gibi) farklı insanlar da az ya da çok benzer figürasyonlar (aile, bürokrasi, kent, ülkeler gibi) oluşturabilirler (2016, s. 85). Beşeri figürasyonlar kuşaktan kuşağa bilgi aktarımı yani tekil insanın önceden var olan insan figürasyonunun sembol dünyasına dâhil olması yoluyla sürekli yeniden belirlenirler. Dört boyutlu zaman-mekân boyutlarının yanı sıra insanların oluşturduğu figürasyonlar söz konusu olduğu zaman öğrenilen toplumsal sembollerin de beşinci boyut olarak düşünülmesi gerekmektedir (Elias 2016, s. 83). Elias böylece figürasyon oluşumlarına eşlik eden temel bir boyut olarak sembollerini yani güçlü zihinsel ve duygusal bağlar ifade eden düşünce biçimleri, idealler ve ideolojilere dikkat çekmektedir. Bunlar belirli ilişki örgülerinin biçimlenmesinde ve değişiminde karşımıza çıkan diğer temel dinamiklerden biri olarak belirir. Sembol temelli bu boyutu çoğunlukla zamir modellerini kullanarak analiz eden Elias, figürasyon analizlerine böyle bir ilişkisel analizin dahil edilmesini önermektedir. Figürasyon analizlerinde ilgili oyuna dâhil olan oyuncuların tek taraflı bakış açısının belirlenmesinin kaçınılmaz

olduğunu iddia eden Elias, oyun sürecini anlamak açısından ise bunu yeterli görmemektedir. Bireysel oyuncuların bakış açılarının eklenmesiyle, bireysel oyuncular tarafından kontrol edilemeyen ve onların hamlelerini, planlarını ve bakış açılarını da etkileyen bir oyun akışı veya süreci oluşur. Figürasyonların ilişki analizi için bir zamir modeli öneren Elias, "ben", "o" ya da "biz", "onlar" gibi zamir dizileri aracılığıyla toplumsal işlev ya da konumların çok yönlü karakterine dikkat çeker. Bu açıdan sosyal bağlamların veya karşılıklı bağımlılıkların çok yönlü karakterini bir dizi zamir üzerinden değerlendirmek mümkündür. Zamir modeli, insanların tekil bir varlık olarak değil, yalnızca figürasyonlar içerisinde hareket eden bir varlık olarak düşünülmesine izin verir. "Kendisini içeren "ben", "sen", "o" veya "o", "biz", "siz" ve diğerlerini içeren "onlar" diye ifade edebilen kişi olarak insanın karşılıklı bağımlılığı tüm beşeri figürasyonların evrensel ve temel boyutlarından biridir." (Elias 2004, s. 138). Elias, tekil kişi veya bireyler ve figürasyon ilişkisine kolektif kimlik ya da bireyselleşme dinamiklerini ifade eden ve onun "Ben-Biz" dengeleri olarak adlandırdığı toplumsal süreçlerin çelişkili özellikleriyle birlikte analizine dahil eder (Elias 2017, s. 209 vd.). Belirli figürasyonlar içerisinde "Ben" boyutu önem kazanabilirken başkalarında ise "Biz" boyutu daha baskın bir biçimde karşımıza çıkabilmektedir. Böylece Elias aktör-yapı, bağ ve etkileşiminin en önemli boyutlarından biri olarak sembolleri de figürasyonların oluşum ve gelişimlerinin analizinin temel bir parçası olarak değerlendirmektedir.

Sonuç

Makalenin temel amacının günümüzde önem kazanan ilişki sosyoloji veya sosyal bilim tartışmalarının temel özelliklerini vurgulamak ve Norbert Elias'ın bu bağlamda ilişki sosyolojiye olası katkıları tartışmak olduğu belirtilmişti. İlişki sosyoloji ve sosyal bilim çalışmaları yukarıda vurgulandığı gibi özellikle 1990'lı yıllarda daha çok yapısalci ağ teorilerinin kültürelci yorumlamalara açılmasıyla yoğunlaşmaya başlamış ve gittikçe paradigmatik bir boyut kazanmıştır. Bu tartışmada belli başlı temel teorik yaklaşımların (yapısalcılık, bireyselci yaklaşımlar, rasyonel tercih teorileri, norm veya istatistiksel değişken temelli analizler gibi) sosyal olguları tözcü ve durağan bir şekilde ele alan analizlerin temel bir eleştirisi söz konusudur. Bu gelişmeyle beraber sosyal yapı karşısında sosyal aktörler ve faillik (agency) vurgusu önem kazanmış ve birey ve sosyal yapı arasındaki bağlar yeniden ilişki bir şekilde kurulmaya çalışılmıştır. Buna göre sosyal olgular aktörlerin bireysel eylemlerini belirleyen ve bu eylemlerin dışında konumlanan bir töz veya içkin bir kuvvete sahip değillerdir. Daha çok ilişki ve etkileşim ağları içerisinde biçimlenen ve işleyen ve yine bu ağları yaratan, içinde eylemde bulunan aktörlerin karşılıklı ilişki, etkileşim ve işlemsel (transaksiyonel) edimlerinde yeniden üretilen veya değişen ilişki varlıklar olarak düşünülmeyle başlamıştır. Bunun da ötesinde sosyal yapı veya olguların zaman-mekân bağlamları içerisinde dinamik ve süreçsel karakterine dikkat çekilmiştir. İlişki yaklaşımların vurguladığı bu özelliklerin yukarıda ele alındığı gibi Norbert Elias'ın geliştirmeye çalıştığı ilişki sosyoloji yaklaşımıyla örtüştüğü görülmüştür. Elias'ın temel çalışmaları birey ve toplum arasındaki karmaşık ve dinamik ilişkilerin analizini mümkün kılan kavramlar, modeller ve yaklaşımlar geliştirmeye adanmıştır. Yukarıda vurgulandığı gibi Elias sosyal olanı tözselleştiren, şeyleştirilen ve statikleştiren (durumlara indirgeyen) analizler yerine ilişki varlıkları olarak kavramaya izin veren kavram ve modeller geliştirmeye çalışmıştır. Elias'ın bu bağlamda ikili karşıtlık üreten bireyselci ve kolektivist anlayışları benimsemediği ve aktör ve sosyal yapı ilişkisi bağlamında karşılıklı bağımlılık ilişki ve etkileşimlerini öncelendiği görülmektedir. İlişki bir analiz için karşılıklı bağımlılık, eklenme ve figürasyon gibi kavramlar ileri

sürmüştür. Bu ilişkisel çerçevenin aynı zamanda sosyal olguları radikal bir süreçsellik içinde anlamamıza izin verdiği de vurgulanmıştır. Sonuç olarak Eliascı kavram setinin indirgemeciliğe, ikili karşıtlıklara (birey-toplum, mikro-makro, aktör-yapı gibi) ve şeyleştirilmelere düşmeden birey ve toplum bağlamlarının ilişkisel bir analize tabi tutulmasını sağladığı ve böylece ilişkiselci paradigmanın inşasında oldukça önemli bir araştırmacı olarak görülmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- AHRNE G. (2021). *The Construction of Social Bonds: A Relational Theory of Globalization, Organizations and Society*, (Edward Elgar Publishing).
- BARTELS, Hans P. (1995). *Menschen in Figurationen. Ein Lesebuch zur Einführung in die Prozeß- und Figurationssoziologie von Norbert Elias*, Opladen: Leske Budrich.
- CROSSLEY Nick (2011). *Towards Relational Sociology*, Routledge: London and New York.
- CROSSLEY N. (2018). "Networks, Interactions and Relations", Dépelteau François (Ed.), *The Palgrave Handbook of Relational Sociology*, 481-498.
- DÉPELTEAU F. (2013). "What Is the Direction of the "Relational Turn", Christopher Powell and François Dépelteau (Ed.), "Conceptualizing Relational Sociology Ontological and Theoretical Issues, 163-185.
- DÉPELTEAU F. (2015). "Relational sociology, pragmatism, transactions and social fields", *International Review of Sociology—Revue Internationale de Sociologie*, 1-20 (<http://dx.doi.org/10.1080/03906701.2014.997966>)
- DÉPELTEAU F. (2018). "Relational Thinking in Sociology: Relevance, Concurrence and Dissonance", Dépelteau François (Ed.), *The Palgrave Handbook of Relational Sociology*, 3-33.
- DONATI P. (2011). *Relational Sociology. A new paradigm for the social sciences*, Routledge: London and New York.
- ELIAS, N. (1997a). *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen, Band I: Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- ELIAS, N. (1997b). *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen, Band II: Wandlungen der Gesellschaft, Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- ELIAS, N. (2002). *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie*, Darmstadt/Neuwied: Luchterhand.
- ELIAS, N. (2004). *Was ist Soziologie?* München: Juventa.

- ELIAS N. (2016). "Figuration", in: Kopp Johannes und Steinbach Anna (Ed.) (2016): *Grundbegriffe der Soziologie*, Wiesbaden: Springer Verlag, 83-86.
- ELIAS, N. (2017a). *Die Gesellschaft der Individuen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- ELIAS N.- John L. Scotson (2017b). *Etablierte und Aussenseiter*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- EMIRBAYER, M. und J. Goodwin (1994). "Network Analysis, Culture, and the Problem of Agency". *American Journal of Sociology* 99 (6): 1411-1454.
- EMIRBAYER, M. (1997). "Manifesto for a Relational Sociology", *The American Journal of Sociology*, Vol. 103, No.2, 281-317.
- EMIRBAYER M. (2012). "İlişkisel bir Sosyoloji İçin Manifesto", Güney Çeğin ve Emrah Göker (Ed.), *Tözcülüğün Tasfiyesi. İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar*, Ankara: Nota Bene, 25-63.
- FUHSE J.- S. Mützel (2010). "Einleitung: Zur relationalen Soziologie. Grundgedanken, Entwicklungslinien und transatlantische Brückenschläge", Fuhse Jan und Mützel Sophie (Ed.), *Relationale Soziologie. Zur kulturellen Wende der Netzwerkforschung*, VS Verlag: Wiesbaden, 7-37.
- HÄUßLING R. (2010). "Relationale Soziologie", Christian Stegbauer und Roger Häußling (Ed.), *Handbuch Netzwerkforschung*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 63-87.
- MISCHE A. (2011). "Relational Sociology, Culture and Agency", John Scott and Peter J. Carrington (Ed.), *Social Network Analysis*, 80-97.
- POWELL C. and François Dépelteau (2013). "Introduction", Christopher Powell and François Dépelteau (Ed.), *Conceptualizing Relational Sociology Ontological and Theoretical Issues*, 1-12.
- PRANDINI R. (2015). "Relational Sociology: a well-defined sociological paradigm or a challenging "relational turn" in sociology?", *International Review of Sociology* 25:1, 1-14.
- RAAB J. (2010). "Der „Harvard Breakthrough", Christian Stegbauer und Roger Häußling (Ed.), *Handbuch Netzwerkforschung*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 29-37.
- TREIBEL A. (2008). *Die Soziologie von Norbert Elias. Einführung in ihre Geschichte, Systematik und Perspektiven*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- WITTE D. vd. (2017). "Geordnete Verhältnisse? Vielfalt und Einheit relationalen Denkens in der Soziologie", *Berliner Journal für Soziologie*, 27:347-376.

EXTENDED ABSTRACT

This article aims to examine the possible contribution of Norbert Elias to the discussion of relational sociology and social sciences based on his main works. Elias presented the critique of the substantial and static approaches to this relationship by addressing the concepts and understandings of the individual and society in his main works such as "civilization process", "palace society", "what is sociology" and "society of individuals". In these studies, Norbert Elias put forward a series of concepts and approaches that allow the relationship between individual and society to be systematically placed on a relational basis, as if expressing a break from the classical sociological tradition. In these fundamental works, Elias presents a critique of the essentialist and reifying approaches, which are prevalent in the social sciences or sociology in particular, and in everyday language and ways of thinking. He developed this critique on a number of basic concepts that he thought allowed for a relational and process-oriented analysis of social phenomena. In this context, he tried to analyze the individual and society as non-substantial dynamic entities that are formed and developed in interrelations through basic concepts such as "interdependence", integration, and "figuration".

In this context, the study first focused on the relational social science paradigm, which was brought up for discussion in social sciences, especially sociology, in the 1990s. The relational debate, which started with the opening of structuralist network theories to cultural theories, later expanded and gained a paradigmatic character according to some researchers. Here, the theoretical-epistemological and methodological reconstruction of social phenomena in the context of relationality is tried by criticizing the substantial and static handling of social phenomena in existing theories and approaches, close to Eliasian criticism. In particular, the study dealt with the basic development and criticism of this relational paradigm. Relational sociology and social science studies started to intensify, especially in the 1990s, with the opening of structuralist network theories to culturalist interpretations and gradually gained a paradigmatic dimension. In this discussion, there is a fundamental criticism of certain basic theoretical approaches (such as structuralism, individualist approaches, rational choice theories, norm or statistical variable-based analyses) and analyses that deal with social phenomena in a substantial and static way. With this development, the emphasis on social actors and agency against the social structure has gained importance and the bonds between the individual and the social structure have been tried to be re-established in a relational way. According to this, social facts do not have a substance or an immanent force that determines the individual actions of the actors and is located outside these actions. Rather, it has begun to be thought of as relational entities that are shaped and processed in networks of relations and interaction, that are reproduced or changed in the mutual relations, interaction and transactional acts of the actors who create and act in these networks. Beyond this, attention is especially drawn to the dynamic and procedural character of social structures or phenomena in time-space contexts.

After emphasizing these basic forms of criticism and discussion, the concepts and models that Norbert Elias put forward in order to develop a relational sociological approach, were discussed and their connections with relational discussion were tried to be revealed. In this context, the basic concepts such as interdependence, integration and figuration were discussed, and what kind of relational approach he proposed to the relationship between individual and society was discussed. The presented analysis reveals the relationship of these basic concepts, especially developed by Elias, with today's relational sociology and social science discussions.

It has been stated that these features emphasized by relational approaches overlap with the relational approach of Norbert Elias. Elias' fundamental works is devoted to developing concepts, models and approaches that enable the analysis of complex and dynamic relationships between the individual and society. Elias tried to develop concepts and models that allow the social to be conceived as relational entities rather than analyzes that substantialize, reify, and staticize (reduce to situations). In this context, it is also seen that Elias does not adopt individualist and collectivist understandings that produce binary oppositions and prioritizes interdependence relations and interactions in the context of actor and social structure. He proposed concepts such as interdependence, integration and figuration for a relational analysis. It has also been emphasized that this relational framework also allows us to understand social phenomena in a radical process-oriented way. As a result, it has been concluded that the Eliasian conceptual setting enables an analysis of the relationship between the individual and society without falling into reductionism, binary oppositions (such as individual-society, micro-macro, actor-structure) and reification, and thus, it should be seen as a very important researcher in the ongoing construction of the relational paradigm in social science.